

Glavni urednik
Zoran Hamović

Urednik
Zoran Paunović

Likovni urednik
Milena Lakićević

© Clio, 2019. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.
Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati,
preštapavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji
način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem
ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima
biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Saša Brajović

LUJO DAVIČO

Fragmenti života

Beograd, 2019

Sadržaj

Uvod	7
Sećanje na Luja Daviča 1942. godine	13
Porodica Davičo	17
Benko i Streja Davičo	22
Braća Davičo	30
Lujo Davičo:	
detinjstvo, školovanje i baletska karijera	39
Detinjstvo	39
Školovanje	44
U Beogradu tridesetih	54
Samostalni baletski umetnik	63
Pedagoški rad	73
Sećanja na profesora Luja Daviča	73
<i>Opis javnog časa klase ritmike Luja Daviča</i> <i>Pavla Stefanovića</i>	<i>80</i>
Susret sa Vojislavom Vučkovićem	86

Govorni hor i sintetičko pozorište	89
Radnički govorni hor „Abrašević“	92
Oj, kuli!	96
Trenuci predaha	109
U Beogradu, pred rat	117
Beograd 1941–1942. godine	123
Stradanje Jevreja	123
Logor Sajmište	130
Odlazak	135
Nikšić 1941–1942. godine	137
Atentat i smrt	141
Sećanje na Luja Daviča	151
Konstrukcija sećanja	154
Fragmenti identiteta	159

Uvod

Lujo Davičo (1908–1942) bio je baletski igrač, koreograf i pedagog, antifašista i učesnik Narodnooslobodilačkog pokreta. Njegovo ime poznato je u kulturnom životu Beograda. Prva i najznačajnija baletska škola osnovana u Jugoslaviji 1948, od 1960. godine nosi ime Luja Daviča. Ali, njegova ličnost, život i smrt nisu bili predmet istraživačke pažnje, te su ostali malo poznati. Za razliku od obilja informacija koje se mogu dobiti o školi „Lujo Davičo“, one o samom Luju Daviču svode se, u svim medijima, na nekoliko rečenica. Ova knjiga nastoji to da promeni. Njen nastanak podstaknut je poštovanjem prema talentu i hrabrosti Luja Daviča.

Pripadnik stare i ugledne sefardske porodice, Davičo je mogao izabrati udoban životni put. Bio je trajno posvećen modernom plesu, s kojim se susreo već kao dečak u Ženevi i Beogradu, uprkos mogućnosti

Lujo Davičo, oko 1938,
Jevrejski istorijski
muzej, Beograd

Baletska škola „Lujo Davičo“, Knez Miletina 8, Beograd

odabira konvencionalnijeg umetničkog izraza, ili isplativijih društvenih usmerenja, koje su mu se pružale tokom stasavanja i školovanja u Švajcarskoj. Vratio se u svoju zemlju i u njoj ostao, iako je u godinama pred početak Drugog svetskog rata slutio kakva ga sudbina čeka kao Jevreja. Igrač modernog plesa, bio je prilično usamljen u svojoj generaciji. I pored toga što su njegovu izvanrednost prepoznali pojedini kompozitori i muzički pedagozi, zahvaljujući kojima je postao profesor Muzičke škole „Stanković“ i Muzičke akademije, Davičo nije bio pripadnik društvene elite prestonice. Osobenost i hrabrost povezale su ga sa simpatizerima i pripadnicima tada zabranjene Komunističke partije Jugoslavije, sa kojima je režirao govorne horove u radničkom „Abraševiću“. Kada je uz pomoć svojih istomišljenika uspeo da napusti okupirani Beograd i ode u Crnu Goru, Lujo Davičo je ponovo načinio izbor, najteži. Nije se pritajio u restoranu italijanskih oficira u Nikšiću, u kojem je radio kao konobar, i nastojao da preživi u okviru tada *tolerantne* politike italijanskih

fašista prema Jevrejima. U ime antifašizma i borbe za slobodu izvršio je atentat na okupatore, u kojem je, najverovatnije, i sam stradao, ili je, brzo nakon toga, streljan.

Uporišta nastanka ove knjige veoma su lična. Moja majka je, kao dete u okupiranom Nikšiću, zapamtila poslednje mesece života i smrt Luja Daviča. Ispostavilo se da je pamćenje jedne devojčice, u vremenu gladi, teške zime, okupacije, hapšenja i streljanja antifašista, veoma retko neposredno sećanje na njega. Ohrabrena savremenim *memory studies*¹, koje su dokaz da su takva sećanja često autentičnija od oficijelne historiografije, počela sam da tražim za podacima iz Davičovog života. Tokom deset godina predavanja na radionici posvećenoj jevrejskoj kulturi i umetnosti na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, mnogo sam saznala o životu Jevreja u Beogradu, kao i njihovom strašnom stradanju, što mi je pomoglo da razumem Daviča. Tokom devedesetih godina 20. veka susrela sam se, prvi put neposredno, sa licima fašizma i uverila koliko smo adaptibilni na njih i neosetljivi na stradanja „drugih“. Sve to me je navelo da se posvetim Luju Daviču: sakupljala sam podatke o njegovoj porodici, školovanju, karijeri. Trudila sam se da ga sagledam u njegovom okruženju i vremenu, kojem su

¹ O studijama sećanja: *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*, S. Kattago Ed., Ashgate Publishing, London, 2015. O umetnosti i kulturi sećanja: F. Yates, *The Art of Memory*, Pimlico, London, 2005; *The Companion to Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, A. Erll, A. Nunning Eds., De Gruyter, Berlin, 2010. O razvoju i teoriji kulture sećanja: T. Kuljić, *Kultura sećanja, teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja štampa, Beograd, 2007; F. Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje*, prevela S. A. Todorović, Clio, Beograd, 2011.

poseban ton dale rasute fotografije. Na taj način sastavila sam fragmente života ovog izuzetnog, talentovanog i hrabrog čoveka.

Tragajući za slikama i zvucima koji bi rasvetlili život Luja Daviča, imala sam veliku pomoć. Pružile su mi je izuzetne žene Beograda. Venecija Levi Breder, Lujova rođaka koja živi u Kanadi, ustupila mi je porodične fotografije. Na tim slikama koje sećaju na porodicu gotovo nestalu u holokaustu, neizmerno sam joj zahvalna. Filološkinja i arhivistkinja Branka Džidić i istoričarka umetnosti Barbara Panić neumorno su tragale za dokumentima iz Jevrejskog istorijskog muzeja.

Traganje me je odvelo do kompozitorke i književnice Ivane Stefanović, koja je slikama i dokumentima dala zvuk sa starih notnih zapisa. Njena podrška i moć da stvori *muziku od ma čega* bile su mi dragocene.² Istoričarka Olga Manojlović Pintar bila je uz mene svojom *arheologijom sećanja*.³ Obema sam im zahvalna što su mi, kao recenzentkinje knjige, dale dragocene savete.

Zahvalnost upućujem i Milanu Ristoviću, profesoru Filozofskog fakulteta. Njegove studije o stradanju Jevreja

² *Muzika od ma čega* je naslov knjige Ivane Stefanović (Arhipelag, Beograd, 2010). U ovoj zbirci eseja, refleksija i analiza zvukova i slika pulsira muzika kao „ogromna, složena, sveukupna, zbirna pojava... nešto takoreći beskonačno i bezgranično, nešto istovremeno basnoslovno i efemerno...“, nešto u čemu je „ljudska kreativnost i znanje, istorija i nasleđe, intuicija i hrabrost, moral i radoznalost, bezbrižnost i sklonost razmišljanju, fizički i metafizički duhovni prostor“.

³ *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*. (Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa, Beograd, 2014) knjiga je Olge Manojlović Pintar koja razmatra procese artikulisanja i uprostoravanja političkih i idejnih sistema vrednosti i spomenike koji su mapirali pejzaž sećanja u Srbiji i Jugoslaviji.

u Jugoslaviji bile su važan oslonac ovoj knjizi, kao i sugestije koje mi je uputio kao recenzent.

Zahvalna sam profesoru Frakulteta dramskih umetnosti u Beogradu, Svetozaru Rapajiću, na važnim usmenjenjima. Književniku Radivoju Davidoviću na korisnim savetima. Muzikološkinji Hristini Medić što mi je skrenula pažnju na važne podatke. Kompozitorki Nadeždi Mosusovoj na spremnosti da pomogne. Bibliotekarki Pozorišnog muzeja Srbije, Olji Stojanović, kao i predstavnicama Opšte službe Fakulteta muzičkih umetnosti u Beogradu, Jovanki Pavlović i Nataši Čalić, što su moje izučavanje svesrdno pomogle. Tokom svojih ranijih naučnih istraživanja retko sam bila podržana takvim entuzijazmom, a taj je duh proistekao iz zajedničkog poštovanja prema Luju Daviču.

Oslonac u pisanju knjige bile su mi kolege sa Odeljenja za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta, osnivači radionice *Jevrejska kultura i umetnost*, koja se, neprekidno i sa uspehom, održava 12 godina, a iz koje je izrastao i naš Centar za studije jevrejske umetnosti i kulture. To su profesori Jelena Erdeljan i Nenad Makuljević, kao i doktorand Vuk Dautović, koji mi je predano pomagao.⁴

⁴ Zahvaljujući predanosti navedenih kolega, kao i prof. dr Eliezera Papa, organizovana je konferencija *Creating Memories in Early Modern and Modern Art and Literature* (Belgrade 13–16 March 2017, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Ben-Gurion University of the Negev, Moshe David Gaon Center for Ladino Culture, The Center for Visual Culture of Balkans, Serbian Ethnological and Anthropological Society, Belgrade Jewish Community) na kojoj sam pročitala svoj rad „Fragments of Identity: Lujo Davičo and 'Lujo Davičo'“, čiji je sažetak objavljen u *Abstract of Papers* ovog skupa, a koji je bio osnovno polazište ove knjige.

Posvećena istoriji umetnosti i vizuelnoj kulturi od 15. do kraja 19. veka, poštujući okvire svoje profesure, teško bih se odlučila da zakoračim u središte 20. stoleća da nije bilo živog, toplog i jasnog sećanja na Luja Daviča koje je čuvala moja majka, profesorka i lektorka Radmila Nikčević Brajović. Način na koji promišljam i pamtim istoriju druge polovine 20. veka odredio je moje lično antifašističko opredeljenje i građansku aktivnost. Zahvaljujući porodičnom sećanju na Luja Daviča, ovom knjigom se i kao naučnica pridružujem čuvarima sećanja na žrtve fašizma i heroje antifašizma.

Sećanje na Luja Daviča 1942. godine

Godine 1942. bila je jaka zima i vladala je glad. Nikšić je bio pod italijanskom okupacijom i četničkom kolaboracionom vlašću. Tokom proleća česta su streljanja partizana i njihovih simpatizera. Devojčica od devet godina, sa svoja dva brata i roditeljima, živi u velikoj „kući đeda Petra“ na desnoj strani Ulice cara Dušana, u centru ma-

Razglednica Nikšića iz dvadesetih godina 20. veka,
Ulica cara Dušana, danas Karađorđeva,
iz kolekcije Radmile Nikčević Brajović

log grada, koja ima dvorište sa bunarom. Pored njih je kuća porodice Makrid⁵, tada hotel „Nikšić“, koji zauzimaju italijanski oficiri. Partizani blokiraju vodovod, pa u gradu nema vode. Italijanski vojnici ulaze u dvorište sa bunarom, iz kojeg uzimaju vodu na proveru. Uskoro dovode jednog mladog čoveka koji radi kao konobar u restoranu hotela. On potom dolazi svakog dana da pere povrće. Njegovi dolasci postaju najradosniji trenuci dana za decu. Bez dopuna i izmena u sećanju je, tokom decenija, ostao: tanak, oniži, crne blago kovrdžave kose, tamnih očiju, živog pogleda i brzog osmeha, hitrog pokreta. Deca su sa divljenjem posmatrala njegove radnje, smirenost sa kojom otvara bunar, pere povrće i slaže ga u platnene kofe. Dečiju radoznalost prihvatao je vedro. Puštao ih je da bace pogled u dubinu bunara i onda ih, očarane zurenjem u tamu, brzo sklanjao. Ponekad im je donosio slatkiše. Zvali su ga Lújo – otegnuto, kako se u Nikšiću izgovara nadimak od imena Luka.

Jednog letnjeg dana odjeknula je eksplozija. Iz hotela su doprli krici i uspaničeni italijanski govor. Vojnici su upali u dvorište sa uperenim puškama, ispitivali starije i uskoro blokirali ulicu i čitav grad. U kuću je kasnije došao porodični kum, ugledni nikšićki lekar Stevan Popović, koji je živio preko puta hotela, i kojeg su Italijani pozvali da ukaže pomoć ranjenima. Kaže da je atentat izvršio čovek koji je posluživao oficire, bacivši bombu skrivenu

⁵ U *Glasi Crnogorca* br. 38, od 6. septembra 1903, Mila Makrid obaveštava: „Javljam poštovanim g. g. putnicima, da sam moju gostionicu preselila u vlastitu kuću, u kojoj sam uredila pet lijepih i prostranih soba za spavanje. Javlajući ovo, uvjeravam za brzu i tačnu poslugu, uz znatno jevtinije cijene. Umoljava za posjetu Mila J. Makrid, Nikšić 5. VII 1903“.

ispod poslužavnika. Jedan oficir je zapazio tu nameru i stolicom sprečio primicanje konobara. Zato je u eksploziji stradao samo počinitelj i njemu najbliži. Popović je rekao da su ga Italijani odmah, u besu, dotukli. Među njima nema mrtvih, samo ranjenih. Druga priča kazuje da je bilo mrtvih, i da je atentator streljan kasnije, nakon svirepog mučenja.

Posle mnogo godina, majka je zapisala svoje sećanje.⁶

Počela sam da tragam za podacima o Luju Daviču. Ispostavilo se da su ličnost, život i smrt Luja Daviča veoma retko bili u središtu nečijeg insteresovanja. Davičo je pominjan uvek usput, opisivani uglavnom opštim i praznim rečenicama, često uz navođenje pogrešnih podataka. Iako „besmrtni“ u imenu škole koja svake godine upisuje buduće baletane, Luj Davičo je zapravo zaboravljen.

⁶ R. Nikčević Brajović, „Usamljeni igrač na pogibeljnoj sceni“, *Nikšićke novine* 14. IX 2000; ponovljeno u: *Glasnik SUBNOR-a Crne Gore* 25, februar 2010, 38–39; *Almanah Jevrejske zajednice Crne Gore*, 3/II, avgust 2015, 51–53.